

Wspomnienia

IN MEMORIAM

KAROL JONCA (1930-2008)

13 stycznia 2008 r. zmarł we Wrocławiu emerytowany profesor zwyczajny Uniwersytetu Wrocławskiego Karol Jonca, znakomity historyk prawa i doktryn polityczno-prawnych, politolog, badacz dziejów współczesnych Śląska i hitlerowskiej Rzeszy, członek Instytutu Zachodniego, wieloletni członek i wiceprezes Kuratorium IZ. Jego śmierć, choć stanowiła konsekwencję długiej choroby, przyszła niespodziewanie, w trakcie realizowania przez Profesora licznych i rozległych planów naukowych, pogrążając w smutku środowisko humanistów polskich.

Karol Jonca urodził się 13 września 1930 r. w Sławięcicach koło Koźła i do ostatnich dni swego życia czuł się bardzo mocno związany z rodzinnymi stronami. Ostatnie dwie książki – *Wielka Armia Napoleona w 1807 r. pod Koźłem* (Opole 2004) i *Dzieje Sławięcic do roku 1945* (Kędzierzyn-Koźle – Sławięcice 2007) poświęcił właśnie tej swojej małej ojczyźnie. Pisał o niej również w wielu wcześniejszych tekstach, a tytuł Honorowego Obywatela Miasta Kędzierzyn-Koźle z 2000 r. i nadany w 2002 r. tytuł Honorowego Obywatela Województwa Opolskiego oraz przyznana w tym samym roku Nagroda im. Wojciecha Korfatego sprawiły Profesorowi – jak się wydaje – więcej satysfakcji niż wszystkie inne wyróżnienia, jakie stawały się Jego udziałem.

W Sławięcicach i Koźlu dokonała się rozpoczęta w 1937 r. edukacja Karola Joncy w szkole podstawowej. Po wejściu do miasta Armii Czerwonej w 1945 r. pracował przymusowo – pod nadzorem funkcjonariuszy radzieckich – w charakterze pomocnika maszynisty w Koźlu-Porcie, w 1950 r. ukończył naukę w miejscowym Liceum Ogólnokształcącym. W latach 1950-1954 studiował prawo na Uniwersytecie Wrocławskim, któremu dochował wierności do końca życia. Po złożeniu egzaminu magisterskiego rozpoczął błyskotliwą karierę naukową w seminarium nestora wrocławskich historyków prawa, prof. Seweryna Wystoucha, zaś po jego śmierci w 1968 r. współpracował z prof. Franciszkiem Ryszką. Obaj w równym stopniu ukształtowali jego terytorium badawcze. Od S. Wystoucha przejął zafascynowanie historią Śląska, w szczególności historią społeczną tej ziemi; od F. Ryszki pochodziły impulsy do zainteresowania się dziejami Trzeciej Rzeszy. Oba nurty Karol Jonca potrafił zresztą z sobą udatnie połączyć; wiele jego tekstów to prace o roli Śląska w polityce hitlerowskich Niemiec.

Pierwsze publikacje Karola Joncy z lat pięćdziesiątych, noszące ślady tematyki preferowanej przez państwo w okresie tzw. przelomu metodologicznego w nauce, ale i deficytowej, poznawczo niedoinwestowanej, przy tym oparte na solidnych podstawach źródłowych i rzetelne w interpretacji, zostały podsumowane w monografii *Położenie robotników w przemyśle górniczo-hutniczym na Śląsku w latach 1889-1914*. Książka przyniosła Autorowi doktorat w 1958 r., została opublikowana w Wydawnictwach Uniwersytetu Wrocławskiego dwa lata później i spotkała się z uznaniem krytyki. Kontynuację badań nad historią społeczną Śląska wyrażała obszerna i wnikliwa rozprawa *Polityka socjalna Niemiec w przemyśle ciężkim Górnego Śląska 1871-1914* (1966), która była podstawą jego udanego przewodu habilitacyjnego. Do badań nad historią Śląska w czasach przed pierwszą wojną światową Karol Jonca wracał jeszcze nieraz, najczęściej na łamach „Studiów Śląskich”, organu Instytutu Śląskiego w Opolu, których w latach 1969-1984 był zastępcą redaktora i redaktorem naczelnym. Pokłosiem tych badań pozostały m.in. fascynacje historią gospodarczą, teksty publikowane zarówno w formie analitycznych studiów źródłowych, lokowanych na łamach periodyków naukowych (zarys dziejów gospodarczych i społecznych Koźła, Strzelec Opolskich, studium o planach budowy dróg wodnych Odra Dunaj i Odra Wisła, rozprawa o stosowaniu ustawodawstwa socjalnego w śląskim hutnictwie cynku przed I wojną światową), jak i w postaci opracowań syntetycznych, skryptów dla studentów i podręczników akademickich. Były to: *Historia gospodarcza Polski w zarysie do 1939 r.* (1984), *Dzieje gospodarcze Polski do 1939 r.* (1996), *Rozwój gospodarczy Polski do 1939 roku* (I wyd. 2000). Badania nad historią gospodarczą i społeczną w wykonaniu Karola Joncy, choć zajmowały w Jego twórczości raczej miejsce uboczne, były wzorem sumienności warsztatowej i wnikliwości analitycznej. To cechy Jego pisarstwa, które stanowiły dobrą podstawę dla sukcesu dociekań nad głównym polem Jego naukowych pasji i badawczych inwestycji, jakimi były dzieje Niemiec w okresie panowania w nich faszystowskiego totalitaryzmu: ruch NSDAP i „ujednocianie” kraju, polityka hitlerowska na Śląsku, idee narodowego socjalizmu, antysemityzm, problematyka obozowa, brunatne uniwersytety w Niemczech, postawy ludności polskiej – Ślązaków w czasie wojny, los Wrocławia w latach II wojny światowej, ruch oporu przeciwko dyktaturze narodowych socjalistów w samej Rzeszy.

Pierwsze prace Karola Joncy z zakresu niemcoznawstwa odnosiły się do tragicznych dziejów Wrocławia w latach wojny. W 1962 r. podjął on wspólnie z Alfredem Koniecznym kompleksowe badania nad dziejami oblężenia i kapitulacji tej skazanej wolą władców Niemiec na zagładę „twierdzy”. Kolejne rezultaty żmudnych poszukiwań autorzy ogłaszali w obszernych tomach: „*Festung Breslau*”. *Documenta obsidionis* (1962), *Upadek Festung Breslau* (1963), *Kronika dni oblężenia* (1964), *Festung Breslau in den Berichten eines Pfarrers – Paul Peikert* (1974). Były to bestsellery na rynku księgarskim, z których większość wznawiano siedmio- i ośmiokrotnie. Wstrząsająca w swej wymowie i pedantyczna warsztatowo dokumentacja była wciąż obudowywana i uzupełniana nowymi ustaleniami autorów, publikowanymi na łamach periodyków. Karol Jonca wprawiał w osłupienie swych niemieckich gości, których zawsze osobiście i z satysfakcją oprowadzał po odbudowanym mieście; wiedział wszystko o ludziach tamtych lat, znał niemal każde stanowisko ogniowe, potrafił odtworzyć przebieg frontów, doskonale rozpoznawał konflikty w niemieckim dowództwie, z pietyzmem dochodził do prawdy o ludności polskiej zamieszkującej tamten Wrocław.

Badania nad polityką hitlerowskich Niemiec wobec ludności Śląska zaprzętały umysł Karola Joncy przez całe twórcze życie. Bibliografię Jego prac w tej dziedzinie otwierała ważna monografia *Polityka narodowościowa Trzeciej Rzeszy na Śląsku Opolskim 1933-1940*.

Studium polityczno-prawne (1970), która otworzyła drogę do profesury. Pisał o aktywności hitlerowskich służb specjalnych w tym regionie, o śląskiej SS, o roli opolskiego *Gestapo* w penetrowaniu administracji prowincji, o sprawie likwidacji polskich nauczycieli w powiatach Zawiercie i Blachownia, włączonych do rejencji opolskiej, o udziale śląskiej SS w przygotowywaniu agresji na Polskę, o postępującej brutalizacji polityki Niemiec wobec polskiej mniejszości, o narodowo-socjalistycznej polityce wobec kościołów, o założeniach hitlerowskiej polityki ścigania obywateli sowieckich na Śląsku w czasie wojny, o instrumentalnym traktowaniu problemu ochrony mniejszości narodowych, o wysiedlaniu Niemców i osadnictwie ludności polskiej na obszarze Krzyżowa – Świdnica w pierwszych latach powojennych. Wiele w tych studiach wysiłku pionierskiego, troski o detal, dbałości o powiązywanie konkretnych działań z ogólnymi trendami polityki niemieckiej. Autor starał się o to, by przekonać czytelnika do swoich tez przez dokumentowanie wywodów. Wiele artykułów i rozpraw wydawano w połączeniu z edycją źródeł, co naturalnie uwiarygodniało komentarz. Taki charakter miały publikacje obejmujące badanie akcji kryjącej się pod kryptonimem „noc i mgła” – zbrodniczego przedsięwzięcia z lat 1941-1944, polegającego na pozbawianiu wolności i wywożeniu w nieznaną głównie ludności żydowskiej z krajów Europy Zachodniej. Ich syntezą była wydana po francusku wespół z Alfredem Koniecznym monografia-dokument *Nuit et Brouillard* (1981).

Tu dotykamy kolejnego nurtu, stanowiącego ważną część bibliografii prac naukowych Karola Joncy, a mianowicie Jego badań nad antysemityzmem w hitlerowskiej Rzeszy. Z pasją śledził „prehistorię” prześladowań Żydów w „kraju poetów i myślicieli” – współpracował tu m.in. z zaprzyjaźnionym badaczem niemieckim Wernerem Jochmannem – próbował odpowiadać na pytanie o źródła i etapy niemieckiego – bo nie tylko hitlerowskiego – antysemityzmu, prezentował bogaty materiał o smutnym żniwie prześladowań, które miały na celu „ostateczne rozwiązanie” (*Endlösung*) kwestii żydowskiej. Szczegółowo przedstawiał martyrologię Żydów wrocławskich. Unikatowa w literaturze światowej była wstrząsająca monografia – dokument zbrodni: *Noc krystalowa i casus Herschela Grynszpana*, której pierwsze wydanie ukazało się w 1992 r. i która od razu zajęła poczesne miejsce w naukowym obiegu.

Antysemityzm nie był oczywiście jedyną w opinii Karola Joncy konstrukcją składającą się na zbrodniczą rzeczywistość hitlerowskiego totalitaryzmu. Jako historyk doktryn politycznych i prawnych, kierownik Katedry tej dyscypliny na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego uważnie pochylił się nad mglistymi zasadami „narodowosocjalistycznego światopoglądu”, który praktykowanie zła nie tylko umożliwiał, ale doń otwarcie zachęcał. Pisał o tzw. socjalistach z katedry w rozwijaniu idei państwa pomocy społecznej, o teorii „wielkiego obszaru” w krajach naddunajskich i bałkańskich, o ewolucji pojęcia państwa prawnego, o teoriach prawa natury w Niemczech, o decyzyonizmie Carla Schmitta, o uzasadnianiu przygotowań wojennych na Wschodzie, o koncepcji państwa wodzowskiego, o miejscu apologii wojny pośród zasad narodowo-socjalistycznego światopoglądu, o „ujednolicaniu” uniwersytetów. Były to wątki doniosłe, podnoszone w polskim piśmiennictwie rzadko; traktowane jako legitymizacja polityki terroru i zagłady całych narodów, wiernie uzupełniały zbrodniczy charakter faszystowskiego totalitaryzmu, choć nie stworzyły jego całościowego, spójnego konterfektu. W nawale prac Karol Jonca nie kończył studiów nad napoczętymi tematami; jego ruchliwy umysł wskazywał mu wciąż nowe perspektywy badawcze.

Wątkiem, który Autor drążył konsekwentnie i głęboko, był problem antyhitlerowskiego ruchu oporu. Szedł tu śladem, który zostawiali badacze niemieccy, z którymi współpracował przez dziesięciolecia, ale też miał swoje preferencje. Przez prawie trzydzieści lat pochylał się nad Kręgiem z Krzyżowej (*Kreisauer Kreis*), czyli nad tą grupą spiskowców, którzy zwrócili się przeciwko Hitlerowi w dwóch ostatnich latach wojny. Dokonywał starannych studiów biograficznych członków opozycyjnej grupy, poddawał rozbirowi ich polityczny program, zastanawiał się nad motywami tkwiących w nim postulatów. Wstępnego podsumowania działalności grupy dokonał w redagowanej przez siebie pracy zbiorowej z 1970 r.: *Studia nad antyhitlerowską opozycją w Trzeciej Rzeszy 1933-1945*. Z czasem przywódca spiskowców z Krzyżowej, hr Helmuth James von Moltke, zajął karty kilkudziesięciu prac Karola Joncy, który swojego bohatera nie tylko podziwiał, ale i z jego programem w dużej mierze się identyfikował. Stąd do swoistej hipertropii w interpretacji tego programu nie było daleko, również do pomniejszania faktu, że arystokratyczna grupa z Krzyżowej bardziej walczyła z Hitlerem, który przestał gwarantować zwycięstwo, niż z narodowym socjalizmem. Intencje K. Joncy były jednak szlachetne: *Denken mit Moltke. Gedanken ber Kreisau und Krzyżowa* (2003) oraz *Myśleć z Moltkem – na drodze do powstania Fundacji Krzyżowa dla Porozumienia Europejskiego* (II wyd. 2006) – dwie książki, które miały przyczynić się do polsko-niemieckiego pojednania, odzwierciedlały apogeum tego etapu w życiu i twórczości Karola Joncy, kiedy współpraca z powojennymi i ponownie zjednoczonymi Niemcami stawała się naczelnym imperatywem jego aktywności. Należał do członków Senatu Założycielskiego Europejskiego Uniwersytetu Viadrina we Frankfurcie nad Odrą. Od 1993 r. prowadził na nim wykłady dla polskich i niemieckich studentów, a w 2001 r. został przez tę uczelnię wyróżniony godnością doktora *honoris causa*. Był członkiem założycielem Towarzystwa im. Edyty Stein oraz Fundacji Krzyżowa dla Porozumienia Europejskiego.

Do końca swoich dni nie rezygnował Karol Jonca z prowadzenia pracowitego, niezwykle ekstensywnego życia. Wciąż zaskakiwał nowymi tematami publikacji: dwa opasłe tomy *Dekrety prezydenta Edvarda Beneša. Niemcy w czechosłowackiej doktrynie politycznej i prawnej z lat 1920-1945* (2005) oraz *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku w dokumentach niemieckiej dyplomacji* (2002) są tego najlepszym przykładem. Jeszcze jesienią 2007 r. rozesłał dwudziesty dziewiąty tom „swoich”, założonych przez siebie w 1974 r. „Studiów nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi”. Do końca też – mimo pogarszającego się stanu zdrowia – brał czynny udział w krajowym i międzynarodowym życiu naukowym.

Profesora będzie bardzo brakowało licznemu gronu przyjaciół, kolegów, uczniów.

Henryk Olszewski

